

Literaire teksten over Nederlands-Indië in de geschiedenisles

De Nederlandse literatuur biedt een schat aan teksten over voormalig Nederlands-Indië die kunnen helpen om historische feiten begrijpelijk en invoelbaar te maken voor leerlingen. Docenten Nederlands en geschiedenis van scholengemeenschap Stad & Esch in Meppel ontwierpen een vakoverstijgende lessenserie waarin literaire teksten over die koloniale samenleving betekenisvol gekoppeld werden aan de lesstof van het vak geschiedenis.

ROBERT KOOBS & STEFAN VAN DER WEIDE

Het koloniale verleden van Nederland staat sinds een aantal jaar weer volop in de belangstelling. Zo was er landelijk veel aandacht voor het aanbieden van excuses door regering en koning voor het slavernijverleden in de voormalige koloniën, zoals Nederlands-Indië. Ook binnen het geschiedenisonderwijs krijgt het perspectief van de onderdrukte bevolking een steeds nadrukkelijker rol: op de centrale eindexamens havo en vwo van dat vak worden de laatste jaren steeds meer vragen gesteld over onderwerpen als slavernij en racisme. Ondanks al die recente landelijke aandacht voor de schaduwkanten van het koloniale verleden blijken leerlingen over het algemeen weinig te weten over die tijd. Alleen al het tonen van een simpele kaart bijvoorbeeld waarin de omvang van Indonesië wordt vergeleken met die van Nederland doet bij veel leerlingen de mond openvallen. Het is daar-

om niet voor niets dat de Commissie Versterking kennis geschiedenis voormalig Nederlands-Indië (2023) adviseert om ‘tot een duurzame verankering van de geschiedenis van Nederlands-Indië/Indonesië te komen’ (p. 10). Vreemd genoeg is het onderwerp Nederlands-Indië namelijk geen verplicht onderdeel van de huidige examenprogramma’s geschiedenis havo en vwo. Het is dus aan een docent geschiedenis zelf om te bepalen hoeveel aandacht er besteed wordt aan dat historische tijdvak waarin slavernij en racisme plaatsvonden.

Naast het geschiedenisonderwijs zelf kan ook de literatuur een bijdrage leveren aan de hierboven genoemde verankering van onze koloniale geschiedenis. In het artikel ‘Van verhaal naar vakkennis’ in *Levende Talen Magazine* hebben Schrover et al. (2023) reeds laten zien dat het lezen van literaire teksten binnen niet-talenvakken kan helpen om de lesstof betekenisvol te maken: leerinhouden van verschillende vakken worden immers

Het stoomschip Op ten Noort van de Koninklijke Paketvaart Maatschappij, waarschijnlijk afgemeerd in de haven van Belawan (het huidige Medan) eind jaren twintig of begin jaren dertig van de vorige eeuw

aan elkaar gekoppeld. Bovendien kunnen verhalen een relatie leggen met de leefwereld van leerlingen. Daardoor kunnen literaire teksten leerlingen handvatten bieden om abstracte begrippen tot zich te nemen en hun eigen positie te verkennen ten opzichte van die lesstof en bijbehorende morele vraagstukken.

De Nederlandse literatuur is bij uitstek geschikt om die doelen te behalen bij de behandeling van de geschiedenis van voormalig Nederlands-Indië: in klassieke en moderne literaire teksten worden immers verschillende aspecten van de koloniale samenleving belicht. Om die reden sloegen wij, een docent Nederlands en een docent geschiedenis van scholengemeenschap Stad & Esch in Meppel, de handen ineen en maakten een vakoverstijgende lessenserie voor vwo 4. Daarbij koppelden we literaire teksten over Nederlands-Indië aan verschillende onderwerpen binnen de lesstof geschiedenis. De les-

senserie bestaat uit twee fases: een verkennende fase met korte literaire fragmenten en een verdiepende fase rondom een diepgaandere behandeling van een specifiek literair werk. Doel van de verkennende fase was om leerlingen te leren hoe ze een koppeling kunnen maken tussen een historisch onderwerp en de verwerking van dat onderwerp in een literaire tekst. Om die koppeling te maken stond de docent geschiedenis samen met de leerlingen stil bij de vraag welke onderdelen van de lesstof geschiedenis te herkennen zijn in de fictiefragmenten. De verworven vaardigheid om vakinhoudelijke koppelingen te maken werd vervolgens toegepast in de verdiepende fase aan het einde van de lessenserie. Beide fases worden in dit artikel nader toegelicht.

Fictiefragmenten

In de lessen geschiedenis kregen leerlingen vwo 4 tijdens

Leerlingen werden aangespoord om stil te staan
bij de menselijke beleving van historische feiten

de verkennende fase gedurende acht weken les over verschillende aspecten van het voormalig Nederlands-Indië, zoals de bestuurlijke inrichting van de koloniale samenleving, de Japanse interneringskampen, de onafhankelijkheidsstrijd onder leiding van Soekarno en de positie van de Molukkers na de Indonesische onafhankelijkheid. Na een inhoudelijke behandeling van een van deze onderwerpen in de ene les kregen leerlingen als huiswerk-opdracht voor de volgende les om een (gedeelte van een) literaire tekst te bestuderen die ging over het in de voorgaande les behandelde onderwerp. De literaire teksten zijn geselecteerd door de docent Nederlands en koppelden de leerinhoud van het vak geschiedenis aan de literaire verwerking in een fictionele tekst. Het ging hierbij om *Bezonken rood* van Jeroen Brouwers gekoppeld aan het onderwerp van de Jappenkampen, *Pastorale* van Stephan Enter gekoppeld aan de positie van de Molukkers in Nederland na de Indonesische onafhankelijkheid en *Rubber* van Madelon Székely-Lolufs gekoppeld aan het plantageleven en slavernij. Tijdens de volgende les besprak de docent geschiedenis de literaire tekst met leerlingen aan de hand van twee vragen: welke lesstof van het vak geschiedenis herken je in de literaire fragmenten en welk beeld geeft het bewuste literaire fragment van de impact van historische feiten op de personages in fictie? Hiermee werd een koppeling tussen beide leerinhouden aangebracht en werden leerlingen aangespoord om stil te staan bij de menselijke beleving van die historische feiten.

Dek 1	Dek 2	Dek 3
Hooggeplaatste westerlingen	Westerlingen	Inheemse bevolking ('inlanders')
Welgestelde Indo's ('inlanders' met gemengd bloed)	Indo's ('inlanders' met gemengd bloed: traditionele bestuursadel, officieren KNIL)	Verboden voor Indo's (afbreuk prestige Europeaan)
Chinezen (rijke ondernemers)	Welgestelde Indonesiërs	Chinezen (plantagearbeiders)
	Chinezen (middenstanders)	

Kader 1. Dekken koloniale pakketboot

Dat deze opzet geslaagd was, bleek uit de reacties van leerlingen op de literaire fragmenten. Zo hadden zij weliswaar tijdens de geschiedenisles geleerd dat vrouwen in Jappenkampen diep moesten buigen voor de kampcommandant en een beroemde foto gezien van die diep buigende vrouwen, in *Bezonken rood* lazen ze nu echter wat er met die vrouwen gebeurde als ze niet diep genoeg bogen. Ze waren geschokt te lezen welke wrede straffen mensen in de kampen moesten ondergaan en hoe die wreedheden leidden tot levenslange trauma's bij de vrouwen en hun jonge kinderen. Ook de heimwee van de Molukkers naar een eigen land en het gevoel in de steek gelaten te zijn door de Nederlandse overheid in *Pastorale* en de schokkende voorbeelden van racisme, uitbuiting en slavernij in *Rubber* maakten niet alleen diepe indruk op de leerlingen maar maakten de historische feiten voor hen ook beter invoelbaar. Leerlingen stonden tijdens een klassengesprek stil bij de menselijke gevolgen van die misstanden en spraken onderling over welke gevoelens die gevolgen bij hen opriepen.

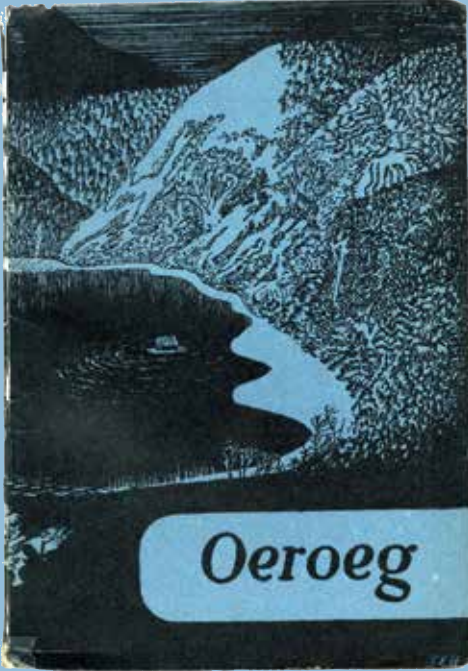
De koloniale pakketboot
Nadat leerlingen in deze verkennende fase geleerd hadden een koppeling te maken tussen de historische feiten en de literaire verwerking in fictie, waren de geesten rijp voor de verdiepende fase. Voor dit hoofdonderdeel van de lessenserie kwam de docent Nederlands een gastles geven tijdens een les geschiedenis, waarbij een specifiek literair werk intensief gekoppeld werd aan een onderdeel

van de lesstof geschiedenis: de indeling van de koloniale samenleving en de beperkte sociale mobiliteit voor de oorspronkelijke bevolking (in die tijd 'inlanders' genoemd). Dat onderdeel was reeds eerder uitgelegd door de docent geschiedenis aan de hand van het non-fictieboek *Revolusi* van de Belgische cultuurhistoricus David van Reybrouck (2020). In dat boek deelt Van Reybrouck de koloniale samenleving in volgens de drie dekken van de toenmalige koloniale pakketboot. In die tijd had elke groep zijn eigen dek op die pakketboot: Nederlanders, 'inlanders', Chinezen en mensen van gemengd bloed hadden allemaal hun vooraf vaststaande plek op de boot die samenhang met hun positie in de samenleving. De koloniale pakketboot is daarmee een metafoor voor de microkosmos van de koloniale samenleving. Voor een overzicht van de indeling van die samenleving volgens de dekken van de pakketboot zie kader 1.

Voor de inhoudelijke koppeling met de indeling van de koloniale samenleving in de drie dekken van de pakketboot werd gekozen voor een klassieker uit de Nederlandse literatuur die ook vandaag de dag nog door

veel leerlingen wordt gelezen: de novelle *Oeroeg* van Hella S. Haasse. Van dit beroemde Boekenweekgeschenk uit 1948 kan weliswaar gezegd worden dat het perspectief in een groot deel van het boek ietwat romantisch en naïef is: de Nederlandse ik-persoon is immers een kind dat het verschil in achtergrond tussen hem en de Javaanse *Oeroeg* aanvankelijk niet als politiek duidt. Dat besef komt pas aan het einde van het verhaal. Maar met de schrijnende lotsgefallen van het personage *Oeroeg* geeft de novelle de knellende raciale hiërarchie in de kolonie treffend weer (Elibol, 2021). Het boek speelt zich namelijk af tijdens de koloniale overheersing van Nederland en geeft daarmee een indringend beeld van de Indische samenleving in die tijd. Om die reden is deze klassieker zeer geschikt als instrument om de indeling van de Indische samenleving volgens de dekken van de koloniale pakketboot te illustreren.

De docent Nederlands begon de gastles met een korte samenvatting van de inhoud van het boek *Oeroeg*. Op hoofdlijnen leerden leerlingen hoe twee jeugdvrienden na een zorgeloze kindertijd op een plantage steeds

Centraal staat de verloren vriendschap tussen de ik-verteller, de zoon van een Nederlandse administrateur op een plantage, en de zoon van een Javaanse knecht op die plantage, *Oeroeg*. Als kinderen beleven zij een onbezorgde jeugd te midden van de natuur. Ook gedurende hun lagerschooltijd zijn ze nog onafscheidelijk. *Oeroeg* wil arts worden in Nederlandse dienst, kleedt en gedraagt zich gaandeweg steeds westerse maar krijgt hierop spottende reacties vanuit zijn eigen bevolking en van de Nederlandse vrienden van de ik-persoon. Hij sluit hierna vriendschap met Abdullah, een moslimjongen, en leest met hem en andere gelijkgestemden nationalistische teksten en ontwikkelt zich tot een felle redenaar tegen de koloniale overheersing. Als de ik-persoon voor studie naar Nederland vertrekt, verbleekt het contact. Het boek eindigt met een weerzien tussen de voormalige vrienden tijdens de Indonesische onafhankelijkheidsstrijd. Een Javaanse vrijheidsstrijder die op *Oeroeg* lijkt, zegt dat de ik-persoon weg moet gaan uit zijn land.

Kader 2. Korte samenvatting inhoud *Oeroeg*

Fictie kan historische feiten zeggingskracht
geven door die feiten beter invoelbaar te maken

CITATEN UIT OEROEG	DEK OP PAKKETBOOT
‘De Europese kleding en zijn modieus geknipt, dik haar, ontnamen hem tot op zekere hoogte de ingetogenheid, de typisch inheemse reserve, die mij altijd een deel van hemzelf geleden had.’	2
‘Kleding noch houding kon hem maken tot wat hij schijnen wilde: een van ons.’	2
‘had plaats gemaakt voor deze ernstige jonge inlander, volwassener dan ik het was, en vervuld van een nieuw en ditmaal volkomen harmonisch zelfbewustzijn.’	3
‘Dat Oeroeg zijn best deed voor een halfbloed door te gaan. Ik wist dat hij voor deze bevolkingsgroep altijd een aan afkeer grenzende geringschatting had gevoeld.’	2
‘Oeroeg bleek in het nieuwe milieu van progressieve studenten en jonge agitators tot een redenaar uitgegroeid te zijn.’	3
‘Hij zag er onberispelijk uit, in wit poloshirt, met linnen schoenen. Ik ben geen mohammedaan.’	2
‘Oeroeg is immers een inlandse jongen.’	3
‘Oeroeg leek een prins tussen zijn in vossen geklede broers en zusters.’	2
‘de eigenaardige positie die Oeroeg bij ons innam, en die het midden hield tussen die van huisgenoot en ondergeschikte.’	2
“‘Ga weg,’ zei hij in het Soendanees, ‘ga weg, anders schiet ik. Je hebt hier niets te maken.’”	3

Kader 3. Citaten Oeroeg en dekken pakketboot

meer verwijderd raakten van elkaar en uiteindelijk in vijandschap tegenover elkaar kwamen te staan. Kader 2 geeft een verkorte samenvatting van de inhoud van het verhaal. Leerlingen moesten aantekeningen maken van die samenvatting en die aantekeningen gebruiken bij een verwerkingsopdracht. Die opdracht ging over het koppelen van de inhoud van *Oeroeg* aan de drie dekken van de koloniale pakketboot: leerlingen kregen ongeveer twintig citaten uit de novelle die gingen over de ontwikkeling van het personage Oeroeg (zie kader 3 voor enkele citaten en bijbehorende dekken). Elk citaat moesten ze eerst koppelen aan een van de dekken van de koloniale pakketboot, waarmee een beroep werd gedaan op hun kennis van de lesstof geschiedenis. Vervolgens moesten ze de ‘reis’ van Oeroeg over de koloniale pakketboot beschrijven: op basis van de gemaakte aantekeningen bij de samenvatting van het verhaal moesten ze de citaten in chronologische volgorde plaatsen en beschrijven op welke dekken Oeroeg achtereenvolgens was geweest. Hiermee kon de sociale mobiliteit in de koloniale samenleving inzichtelijk worden gemaakt. Leerlingen gingen enthousiast aan de slag en wisten veel citaten te koppelen aan het juiste dek. Veel groepjes hadden echter moeite met het verschil tussen dek 2 en 1 en plaatsten citaten waarin Oeroeg zich kleedt en gedraagt als ‘halfbloed’ niet op dek 2 maar op dek 1, een dek dat echter voor mensen van gemengd bloed uit de laagste sociale klassen onbereikbaar was. Hiermee toonde de oefening vakinhoudelijke hiaten in de kennis van de lesstof geschiedenis. Tijdens de nabespreking kwamen deze hiaten aan het licht en kon de docent geschiedenis ter plekke een aanvullende uitleg geven over de verschillen tussen de dekken.

Naast aandacht voor de vakinhoudelijke koppelingen tussen beide vakken werd leerlingen ook duidelijk welke effecten de indeling van de koloniale samenleving had op mensen van vlees en bloed zoals het personage Oeroeg, dat ook nog eens een leeftijdsgenoot van hen was. ‘Hij had geen schijn van kans!’ riepen verschillende leerlingen verontwaardigd toen ze ontdekten hoe kansloos en daarmee uitzichtloos de positie van de oorspron-

kelijke bevolking was tijdens de koloniale overheersing. Door de oefening zagen ze dat alle pogingen van de Javaanse jongen zich aan te passen aan de Nederlandse overheersers en zich omhoog te werken ten einde zijn dromen en ambities waar te maken, onmogelijk werden gemaakt door de koloniale bezetter en afgekeurd door de eigen bevolking. Doordat leerlingen keken door de ogen van Oeroeg begrepen ze zijn verwijdering tot de Nederlandse jeugdvriend en zijn ontwikkeling tot zelf-verzekerde vrijheidsstrijder beter. Hun reacties toonden de meerwaarde van literatuur ten opzichte van historische feiten: fictie kan historische feiten zeggingskracht geven door die feiten beter invoelbaar te maken. Of in de woorden van het citaat uit de *Max Havelaar* waarmee de docent Nederlands de gastles begonnen was: ‘Wat verdichtsel is in het bijzonder, wordt waarheid in het algemeen.’

De vakinhoudelijke integratie werd ten slotte zichtbaar door een vraag over *Oeroeg* en de dekken van de koloniale pakketboot op te nemen in de toets geschiedenis. Daarnaast kregen leerlingen voor het dossier geschiedenis de creatieve opdracht om een gedicht te schrijven vanuit het perspectief van de onderdrukte bevolking. Het winnende gedicht werd gekozen door de docent Nederlands en beloond met een exemplaar van *Oeroeg*. Dat boek eindigt met de Nederlandse hoofdpersoon die zich afvraagt of hij voorgoed een vreemde is in het land van zijn geboorte. Deze lessenserie laat de meerwaarde zien van het gebruik van literaire teksten over Nederlands-Indië in de geschiedenisles en toont daarmee aan dat de literatuur voorgoed geen vreemde meer is in het land van de geschiedenis. ■

LITERATUUR
Elibol, R. (2021). *De nieuwe koloniale leeslijst*. Das Mag.
Haasse, H. (1948). *Oeroeg*. Em. Querido Uitgeverij.
Reybrouck, D. van. (2020). *Revolusi*. De Bezige Bij.
Commissie Versterking kennis geschiedenis voormalig Nederlands-Indië. (2023). *Deel en verbind: Nederland, Nederlands-Indië, Indonesië*.
Schrover, W., Meer, A. van der, Kaal, A., & Onrust, M. (2023). ‘Van verhaal naar vakkennis’: Aan de hand van literatuur in gesprek over lesthema’s bij niet-talenvakken. *Levende Talen Magazine*, 110(5), 24–28.